

vakfedilmiştir. Bu nüsha 381 varak olup ikinci cildi kayıptır. **2. el-Kenzü'l-hafî fi beyâni maḳâmâtî's-şûfî.** Eserde tasavvufun konusu, meseleleri, ilkeleri, önemi, Hakk'ın zuhur mertebeleri, varlığın başlangıcı, Allah'ın zâtı ve sıfatları, mümkün varlıkların keyfiyeti, meâd ve haşr, fenâ ve bekâ, insân-ı kâmil gibi hususlar ele alınmaktadır. Eser Millî Kütüphane'de (nr. 50, Ür 201/3) yukarıdaki adla, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (nr. 15, Hk 743/2) *el-Kenzü'l-hafî ve'r-remzi'l-vefî* ismiyle kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde ise (Şehid Ali Paşa, nr. 1437) *Şerhu'l-Fuşûş* adıyla İdrîs-i Bitlisî'ye nisbet edilmiştir. Mustafa Çakmaklıoğlu, eserin Süleymaniye nüshasını *Hüsâmettin Bitlisî'nin Kitâbü'n-Nusûs İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili* adlı yüksek lisans tezinde incelemiştir (1998, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **3. Şerhu Işlâhâtî's-şûfiyye li'l-Kâşânî.** Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 1134) sadece ilk cildi bulunan ve tam nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde (nr. 07, Ak 164/3) kayıtlı olan eser kataloglara yanlışlıkla *Şerh-i Gülşen-i Râz* adıyla geçmiştir. **4. Şerhu Huḫbeti'l-beyân.** Hz. Ali'ye nisbet edilen eserin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1777M; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 07, Ak 164/1; 15, Hk 743/1). **5. Şerh-i Gülşen-i Râz.** Şebüsterî'ye ait eserin Farsça şerhidir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 606/14; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 07, Ak 164/4). **6. Eḫvâr-ı Seb'â.** Nefsin makamları ile hazarât-ı hams arasındaki ilişkinin ele alındığı bu Farsça eserde cennetin hakikati, merâtib-i vücûdun beyanı, seyrüsülûk ve semâvata urûc, nefsin yedi mertebesi, bu yedi mertebede söz konusu olan haller, renkleri ve müşahedeler, farklı âlemlerde görülen şeylerin sûrî ve mânevî cihetten tabirleri, zikr-i hafî ve çeşitleri, kalbin vesveselerden korunması, Hakk'ın tecellileri, insân-ı kâmil gibi konular işlenmektedir (Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin Efendi, nr. 1795/3; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 07, Ak 164/5 [*Kelimât ve Maḳâlât*] adıyla). **7. Risâle der Tenezzülât.** İlâhî tenezzül mertebeleri, tecelliler ve insanın hakikatinden bahseden beş varaklık bir risâle olup Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında (Pertev Paşa, nr. 606/15) müellifin oğluna nisbet edilmiştir. **8. Risâle fî Işlâhâtî's-şûfiyye.** Farsça risâlenin baş tarafında kalbin makamları ve ilâhî isimlerle irtibatı anlatıldıktan sonra tasavvuf terimlerinin açıklandığı bölüme geçilir. Bu bölüm, hem tertip hem muhteva

bakımından müellifin *Şerhu Işlâhâtî's-şûfiyye*'siyle benzerlik gösterir (Bursa İnebey Yazma Eserler Ktp., Haraççıoğlu, nr. 899). *Eḫvâr-ı Seb'â* adlı eserindeki bir kayıttan müellifin haşre dair bir risâlesinin de olduğu anlaşılmaktadır. İdrîs-i Bitlisî, *Şerhu Kitâbi'l-Haḳḳî'l-yâḳîn* adlı eserinin mukaddimesinde babasının *Şerhu Haḳḳî'l-yâḳîn* adlı bir kitabından bahsetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İdris Bitlisî'nin Kanun-ı Şâhensâhi'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçe'ye Tercümesi (haz. Hasan Tevekkülî, doktora tezi, 1974), İÜ Ed. Fak., s. 2; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1992, V, 238; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. M. Ali Avnî), Kahire, ts. (Dâru ih-yâi'l-kütübi'l-Arabiyye), I, 351; Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb*, s. 40-41, 120, 126; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1514; Osmanlı Müellifleri, I, 58; M. Emin Zekî, *Meşâhîrü'l-Kürd ve Kürdistân fi'd-devri'l-İslâmî*, Bağdad 1364/1945, I, 171-172; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 738; Gökbiğgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 480; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 131; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., I, 139; Shahzad Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nûrbakshîya Between Medieval and Modern Islam*, Columbia 2003, s. 165, 167-169; a.m.f., "The Risâlat al-Hudâ of Muhammad Nurbaksh (d. 869/1464): Critical Edition with Introduction", *RSO*, LXXV/1-4 (2001), s. 133; Mehmet Bayraktar, *Kutlu Müderris İdris-i Bitlisî*, İstanbul 2006, s. 13, 14; M. Törehan Serdar, *Mevlana Hakimüddin İdris-i Bitlisî*, İstanbul 2008, s. 18-23.

ESMA ÇETİN

HÜSEYİN AHMED

(حسين أحمد)

(1952-2009)

Etiyopyalı tarihçi.

22 Eylül 1952'de Gadam Ançaro'da (Wallo, Etiyopya) doğdu. İlk eğitimini köyünde aldı, orta öğrenimini Dase'de tamamladı. Ardından Adisababa Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü. Burada Walda Aargay ve Taddasa Tammerat gibi tarihçilerden faydalandı. Üniversite tahsili esnasında Etiyopya'da İslâm'la ilgilenmeye başladı. İbn Haldûn üzerine çalışmalar yaptı. 1977'de hazırladığı lisans bitirme tezi olan *Some Problems of the Gabra Sellase Chronicle* adlı çalışmasında (Adisababa Üniversitesi Tarih Bölümü) bölge tarihi açısından önemli bir el yazmasıyla ilgili problemleri ortaya koydu. 1978'de Adisababa Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak vazifeye başladı.

1980'de tarih alanında lisans üstü öğrenim görmek üzere Birmingham Üniversitesi'ne gitti. Yüksek lisans tezi olan *The*



Hüseyin Ahmed

Chronicle of Shawa: A Partial Translation and Annotation (University of Birmingham Centre of West African Studies, 1985) bölge tarihi bakımından önemli bir yazmanın kısmî tercümesidir. Wallo bölgesinde bulunan, daha önce hiç incelenmemiş İslâmî el yazmalarına dayanarak Birmingham Üniversitesi'nde P. F. Moraes de Farias danışmanlığında hazırladığı doktora tezini 1985'te tamamladı (*Clerics, Traders and Chiefs: A Historical Study of Islam in Wallo [Ethiopia] with Special Emphasis on the Nineteenth Century*). Tez daha sonra *Islam in Nineteenth Century Wallo, Ethiopia. Revival, Reform and Reaction* adıyla yayımlandı (Leiden-Boston-Köln 2001). Bu eser XIX. yüzyılda Wallo'da İslâmîyet konusunda yapılan ilk tarih çalışmasıdır. Ardından ülkesine dönen Hüseyin Ahmed ölümüne kadar üniversitenin her kademesinde görev yaptı. 2002'de profesörlüğe yükseltildi.

Hüseyin Ahmed, İngiltere dönüşünden sonra bütün çalışmalarını Etiyopya'da İslâm üzerine yoğunlaştırdı. Onun eserleri ülkede İslâm tarihi incelemeleri bakımından bir dönüm noktası oluşturur. 1982'de yaptığı çalışmayı ("Ethiopian Islam: A Review of Sources", *Ethnography and History in Ethiopian Studies*, Addis Ababa, Institute of Ethiopian Studies, 1982) yayımlamasının ardından vefatına kadar bölgede incelenmemiş olan İslâm kültürüyle ilgili araştırmalar gerçekleştirdi. Daha önce yapılan çalışmalar genelde Etiyopya'da Hıristiyanlık'la ilgiliydi. Wallo bölgesindeki mahallî İslâmî yazmaların yanı sıra sözlü rivayetleri de bir araya getirmesi onun bu alandaki en önemli hizmetlerindedir. Bu arada Etiyopya'da müslümanların ziyaret ettiği velîlerin türbelerindeki el yazmalarını keşfederek değerlendirdi, bölgede modern İslâmî gelişmeleri izleyip gazete ve dergilerde yazılar kaleme aldı. Ayrıca Etiyopya'da İslâm'la ilgili pek çok kitapta bölüm yazarı olan Hüseyin Ahmed 7 Haziran 2009'da Adisababa'da vefat etti.

Hüseyin Ahmed'in bazı makaleleri şunlardır: "The Historiography of Islam in Ethiopia" (*Journal of Islamic Studies*, III/1 [Oxford 1992], s. 15-46); "Trends and Issues in the History of Islam in Ethiopia" (*Islam in Africa: Proceedings of the Islam in Africa Conference*, ed. Nur Alkali v.dğr., Ibadan 1993, s. 205-220); "Islam and Islamic Discourse in Ethiopia (1973-1993)" (*New Trends in Ethiopian Studies: Papers of the 12th International Conference of Ethiopian Studies*, ed. Harold G. Marcus, Lawrenceville 1994, I, 775-801); "Islamic Literature and Religious Revival in Ethiopia (1991-1994)" (*Islam et sociétés au sud du Sahara*, XII [Paris 1998], s. 89-108); "Reflections on Historical and Contemporary Islam in Ethiopia and Somalia: a Comparative and Contrastive Overview" (*Journal of Ethiopian Studies*, XL/1-2 [Addis Ababa 2007], s. 261-276); "Waqf-land in Nineteenth-Century Wällo (Ethiopia)" (*Land, Literacy and the State in Sudanic Africa*, ed. Donald Crummey, Trenton / Asmara 2005, s. 241-250); "The State and Islam in Ethiopia, 850-1995 A.D." (*Islamic Civilisation in Eastern Africa*, ed. Abdu B.K. Kasozi and Sadik Ünay, Istanbul 2006, s. 39-60); "Coexistence and/or Confrontation?: Towards a Reappraisal of Christian-Muslim Encounter in Contemporary Ethiopia" (*Journal of Religion in Africa*, XXXVI/1 [Leiden 2006], s. 4-22) (diğer çalışmaları için bk. Gori, s. 217-221).

BİBLİYOGRAFYA :

R. S. O'Fahey, *Arabic Literature of Africa: The Writings of the Muslim Peoples of Northeastern Africa*, Leiden 2003, III/A, s. 126-127; I. M. Lewis, "Islam in Nineteenth-Century Wallo, Ethiopia: Revival, Reform and Reaction, by Hussein Ahmed, Leiden: Brill, 2001", *Journal of Islamic Studies*, XV/1, Oxford 2004, s. 107-108; E. Ficquet, "Hussein Ahmed, Islam in Nineteenth-Century Wallo, Ethiopia. Revival, Reform and Reaction, Leiden-Boston-Köln, Brill (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, 74), 2001, 232 p.", *Cahiers d'études africaines*, XLIV/175, Paris 2004, s. 700-702.



CENGİZ TOMAR

HÜSEYİN HOCA

Ebû Abdillâh
el-Hâc Hüseyin b. Ali
b. Süleymân el-Hanefî
(ö. 1145/1732)

**Tunuslu devlet adamı
ve tarihçi.**

1077 (1666) yılında Tunus'ta doğdu. Büyük ihtimalle Türk asıllı olup hakkında fazla bilgi yoktur. Gençlik yıllarında Zeytûne

Camii'nde ve Tunus'taki medreselerde Mustafa b. Abdülkerîm, Ebû'l-Abbas Ahmed Burnâz, Ebû'l-Hasan Ali es-Sûfî, Muhammed es-Sagîr Dâvûd, *Nûrû'l-izâh*'i okuduğu Muhammed Muhtâr b. Receb el-Hanefî ve Ebû Abdullah Muhammed Zeytûne el-Münestîrî gibi âlimlerden dinî ilimlerin yanı sıra mantık ve dil dersleri aldı. Mansûr en-Neşşâr, Muhammed el-Âbid gibi tarikat şeyhlerinin sohbetlerine katıldı. Kendisi de bazı talebeler yetiştirdi; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Azzûz es-Sûfî ondan çok faydalandığını söyler (Mahfûz, II, 250). 1689'da yakalandığı humma sebebiyle tedavi görmek üzere İtalya'ya gitti. Yolculuğu sırasında ilâç yapımı ve bitkisel ilâçlar konusunda doktor ve eczacılarla görüştü, onlardan özellikle kınakınayla ilgili bilgi almaya çalıştı. Bu ilâç sayesinde şifa bulduktan sonra Tunus'a döndü. Beraberinde getirdiği kınakına kabuklarıyla, aralarında hocası Ebû'l-Hasan Ali es-Sûfî'nin oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in de olduğu bazı kişileri tedavi etti (*el-Esrârü'l-kemîne*, s. 32). Ayrıca bu konuda öğrendiklerinden ve getirdiği bir risâleden hareketle *el-Esrârü'l-kemîne fi ahvâli'l-kînekîne* adlı bir risâle kaleme aldı.

Hüseyin Hoca, Murâdîler'in yıkılışına yol açan karışıklıkların yaşandığı dönemde 1106 (1694) yılında Mehmed Bey tarafından divan kâtipliği görevine getirildi. Mehmed Bey'in önce birkaç defa kendisini Türkçe mektuplar yazdırmak için çağırdığını, daha sonra resmen görevlendirdiğini söyler (*Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân*, s. 299). Bu görevini Hüseyinler'in kurucusu Hüseyin Paşa zamanına kadar (1137/1724) devam ettirdi ve ona en yakın devlet adamları arasına girdi. Hatta bu yakınlık dolayısıyla kendisine kin besleyen Ali Paşa'nın ondan alamadığı intikamını daha sonra oğlundan aldığı bildirilir.

1111'de (1699) hac yolculuğuna çıkan Hüseyin Hoca dönüştü uğradığı Kahire'de birkaç yıl kaldı. Burada Ebüssuûd'un tefsirine geniş bir hâşiye yazan Muhammed Zeytûne ile tanıştı ve ondan faydalandı. 1125 (1713) yılındaki ikinci hac seyahatinden dönerken Dımaşk'a gitti. Dımaşk'ta Seyyid el-Hisfî ve Abdülganî en-Nablusî gibi âlimlerle görüşüp onlardan da yararlandı. Ardından Filistin'e geçerek Kudüs ve el-Halîl şehirlerini ziyaret etti; Kahire üzerinden Tunus'a döndü. Hüseyin Hoca 1145'te (1732) vefat etti; onun 1169'da (1755-56) öldüğü de söylenir. Âbid ve zâhid kişiliğiyle tanınan Hüseyin Hoca

Türkçe, Arapça ve Farsça yanında İtalyanca da biliyordu. Devlet mütercimi ve tarihçisi sıfatıyla bilhassa Hüseyin Paşa zamanında sarayda önemli devlet adamları arasına girmiştir. Devletler arası antlaşmalarda etkili olması dolayısıyla bazı Batı kaynaklarında Tunus Dışişleri bakanı olarak gösterilmektedir (*el-Esrârü'l-kemîne*, neşredenin girişi, s. 13).

Eserleri. 1. *Beşâ'iru ehli'l-îmân bi-fütû-tûhâti Âli 'Osmân*. Muslihuddîn-i Lârfî'nin Farsça umumi bir tarih olan *Mir'âtü'l-edvâr ve mirkâtü'l-aḥbâr* adlı eserinin bazı bölümleri Hoca Sâdeddin Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmişti; *Beşâ'ir* bu çevirinin Osmanlı tarihine ayrılan kısmının Arapça tercümesidir. Hüseyin Hoca, Yavuz Sultan Selim dönemiyle sona eren eseri, Kutbüddin en-Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beyillâhi'l-ḥarâm*'ı ve İbn Ebû's-Sürur el-Bekrî'nin *Nuşretü ehli'l-îmân bi-târîhi Âli 'Osmân*'ı başta olmak üzere Osmanlı tarihiyle ilgili çeşitli eserlerden faydalanıp III. Ahmed dönemine kadar getirmiştir (*Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân*, neşredenin girişi, s. 69). Bir mukaddime ile yirmi üç bölümde meydana gelen eserin mukaddimesinde Osmanlılar'ın mensup olduğu Türk kabileleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, asıl eserde ise sırasıyla bir sultanın dönemi ele alınır ve bölüm sonunda o dönemin âlimleri tanıtılır (eserin bir nüshası Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6554'te kayıtlıdır). 2. *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütû-tûhâti Âli 'Osmân*. Muharrem 1136 – Rebülevvel 1137 (Ekim 1723 – Kasım-Aralık 1724) tarihleri arasında yazılmıştır. Hüseyin Hoca, *Beşâ'ir*'in yirmi dördüncü bölümü olarak hazırladığı bu eserde Tunus'un Osmanlı hâkimiyetine girişinden Hüseyinler'in kurucusu Hüseyin Paşa dönemine (1705-1735) kadar olan tarihini kısaca anlatmıştır (s. 87-118). Daha sonra aynı dönemde Tunus'un önemli ilim merkezlerinden Kayrevan, Sefâkus, Cerbe, Sûse, Nefta, Tevzer ve Bâce'de yaşayan, ardından eyalet merkezi Tunus şehrinde yetişen âlimler, tarikat şeyhleri, ayrıca hac seyahati sırasında Mısır, Mekke ve Dımaşk'ta görüştüğü âlim ve zâhidler hakkında geniş bilgi verilmektedir (s. 118-325). Eser, Osmanlı dönemi Tunus tarihinin Murâdîler ve Hüseyinler devri için önemli bir kaynak olduğu gibi bu iki dönemle ilgili en önemli biyografi kitabı sayılır (eserin tahlili için bk. Ahmed Abdüsselâm, s. 206-219). Önce Muhammed b. Hoca gözetiminde yayımlanan eseri (Tunus 1326) Tâhir el-Ma'mûrî